

***Harnâme'* nin Tahkiye Dışındaki Bölümlerine Şekil ve Muhteva Açısından Bakış**

Mehmet Özdemir*

Özet

Klasik Türk edebiyatının kuruluş devri şairlerinden Şeyhî, adını edebiyat tarihinin unutulmayacak şahsiyetleri arasına yazdıran eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden biri de Türk edebiyatının mizah ve sosyal tenkit sahasındaki ilk edebî ürünlerinden biri kabul edilen *Harnâme*'dir. *Harnâme*, hayvanların dilinden insan dünyasına eğilerek sosyal eşitlik, servet, bilgi, güç, kader kavramları ile ilgili mesajlar veren bir eserdir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eserin hikâye kısmı yaygın olarak bilinse de, başlangıcı ve sonu ile şekil hususiyetleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgilerin verilmediği gözlenmektedir. Bu yazı ile eserin şekil özellikleri ve muhtevası üzerinde değerlendirmeler yapılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeyhî, Harnâme, şekil, muhteva

To Have Perspective On Style And Meaning Of The Harname Except The Narrative Parts Of *Harnâme*

Abstract

Şeyhi, one of the poets of the establishment period of Classical Turkish Literature, penned works which made him one of the unforgettable figures in the history. One of these works is *Harnâme*, one of the first literary works of Turkish Literature in the field of humor and social criticism. *Harnâme* is a work which gives messages related to social equality, wealth, knowledge, power, fate through animals' talk. Though the story part, written in mesnevi form, is widely known, it can be seen that there is not enough information about the beginning and end and form features in the sources. In this study, I have tried to evaluate the formal features and content of the work.

Key Words: Şeyhi, Harnâme, form, content

Giriş

İşlediği konunun her zaman güncelliğini koruması, sembolik dili kullanmadaki başarısı ve çarpıcı anlatımı ile dikkat çeken *Harnâme*, XV. yüzyıl Divan şiirinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Şeyhî'nin Türk edebiyatına kazandırdığı ölümsüz eserlerden biridir.

---

*Öğr. Gör. Dr. Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Hayatı, dört Osmanlı padişahının (I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad) saltanatına denk düşen Şeyhî'nin, doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bilgiler yer almamaktadır.

“Hekim Sinan” namıyla şöhret kazanan Şeyhî'nin adı kaynaklarda Yusuf, Sinan, Yusuf Sinan, Yusuf Sinanüddîn olarak geçmektedir. Şeyhî'nin Germiyanlı olduğu ve Germiyan'ın başkenti Kütahya şehrinde doğduğu konusunda söz konusu kaynaklar görüş birliği içindedir.

Hemşehrisi şair Ahmedî'den aldığı derslerle eğitim hayatına başlayan ve devrin diğer âlimlerinden de ilim tahsil eden Şeyhî'nin, eğitimini ilerletmek için İran'a gittiği, burada edebiyat, tasavvuf ve tıp konularında tahsil gördüğü, Seyyid Şerif Cürcanî ile ders arkadaşlığı yaptığı bilinmektedir.

Şeyhî'nin, Hacı Bayram-ı Velî'ye intisap ettiği ve ondan aldığı derslerle tasavvuf sahasındaki bilgi ve kültürünü artırdığı, “Şeyhî” mahlasını da bu mensubiyetten dolayı tercih ettiği görüşü ağırlık kazanmakla birlikte, bu mahlasın kendisine Hacı Bayram tarafından verildiği görüşünü ileri sürenler de vardır.

Ölüm tarihi konusunda kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte tezkirelerin çoğu Şeyhî'nin II. Murad devrinde vefat ettiğini belirtmişlerdir. Şeyhî'nin mezarı, Kütahya'ya bağlı ve şehre 7 km. mesafedeki Çiftapınar köyünün kıyısındadır.

Eseri kaleme alan Şeyhî'den bahseden biyografik kaynaklar¹, XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşayan şairi, Klasik Türk edebiyatının kurucularından biri olarak kabul etmektedir.

¹ Bu kaynaklardan bazıları şunlardır: Sehî, *Heşt-Bihîşt*, (Haz. Günay Kut), Harvard Üniversitesi Basımevi, 1978, s.168-170; Latîfî, *Tezkiretü'ş-şuarâ ve Tabsiratü'n-nüzemâ*, (Haz: Mustafa İsen), Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 431-437.; G. M. Owens, *Meşâirü'ş-şuarâ or Tezkere of Âşık Çelebi*, London 1971, 253b-254b. Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, (Haz: İbrahim Kutluk), TTK Basımevi, Ankara 1989, c.I, s.529-531; Âlî, *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı* (Haz: Mustafa İsen), Atatürk Kültür merkezi Yayınlan, Ankara 1994, s.111-114.; Mecdî, *Hadâikü'ş-şakâik*, (Haz. Doç. Dr. Abdulkadir Özcan), *Şakâik-ı Numaniyye ve Zeyilleri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, c. I, s.128-129.; Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz. Cemal Kurnaz), Mustafa Tatçı, c.II, Ankara, 2000 s.516-517.; Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-a'lâm*, İstanbul, 1306, s.2894.; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, İstanbul, 1311, c. III, s.113; c.IV, s.721.; Faik Reşad, *Eslâf*, c.I, s.36-40.; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. II, s.254-255.; İ. Necmi Dilmen, *Târîh-i Edebiyyât Dersleri*, İstanbul, 1338, c. I, s.47-48.; Sadeddin Nüzhet Egun, *Tanzimata Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri*, İstanbul 1931, s.132-134; Agah Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri (Tanzimata Kadar)*, İstanbul 1933, s.94; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1987 c. I, s.456-463.

Şeyhî'nin; *Divan*, *Hüsrev ü Şirin* ve *Harnâme* adlarıyla kaleme aldığı üç eseri vardır.

Edebiyatımızda mizah alanında yazılmış ilk örneklerden ve bu sahanın şaheseri kabul edilen *Harnâme*, temiz bir Türkçe ve mizahi bir üslûpla yazılmasının yanı sıra sosyal tenkit içermesi yönüyle de son derece önemlidir. *Harnâme*, taşıdığı satirik (yergi) hüviyetle devrinin sosyal tenkidini ince, temiz ve bayağılığa kaçmayan alaycı bir üslûpla yapmıştır. Şeyhî, fabl örneği olan eserinde insanlara söyletmek istemediği sözleri daha saf ve hadiseleri idrak üstüne taşımada mazur olan hayvanlara söyletmiştir. Hayvanların ağzından insanın dünyasına ayna tutan şair, hayal ile gerçeği yüzleştirmiş; mizah ile şiiri, övgü ile yergiyi sembolik bir anlatımla karşı karşıya getirmiştir.

Harnâme, insanların hak ve ödevleri konusunda verdiği mesajlarla da didaktik bir nitelik kazanmıştır. Bu yazıda Türk mizah edebiyatının ilk güzel örneklerinden biri kabul edilen *Harnâme* şekil ve muhteva yönleriyle ele alınıp değerlendirilecektir.

Eserin yazılışı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür:

Şeyhî'yi çok takdir eden II. Murad, onu vezir yapmak ister. Şeyhî'yi çekemeyen kimseler ise onun, Nizâmî'nin *Penc-genc*'i gibi beş mesnevi yazdıktan sonra bu makama gelmesinin daha uygun olacağını söylerler. Şeyhî bunun üzerine; Nizâmî'nin "*Hüsrev ü Şirîn*" adlı mesnevisini Farça'dan Türkçe'ye tercümeyle başlar. Çevirdiği 1000 beyti padişaha arz edince padişah buna çok memnun olur ve ona çeşitli ihsanlarda bulunur. Şeyhî, aldığı ihsanlarla memleketine giderken yolunu haramiler çevirir ve canını onlardan zor kurtarır. Bunun üzerine kendi hâline uygun olan *Harnâme* isimli eserini yazarak padişaha gönderir.

Göz rahatsızlığından muzdarip Çelebi Mehmed'i tedavi etmesi üzerine, kendisine Tokuzlu/Tokuzlar isimli bir köy verilir. Tımar olarak verilen köye giderken, köyün eski sahipleri tarafından yolu kesilir ve nesi var nesi yok hepsi elinden alınır. Bunun üzerine malum eserini yazarak padişaha arz eder.

Kaynaklarda gördüğümüz bir başka bilgi ise, Şeyhî'nin bu mesnevinin konusunu Arapça bir darb-ı meselle, Herat'ta yetişmiş Emîr Hüseyinî'nin *Zâdü'l-Müsâfirîn* adlı eserindeki küçük bir eşek hikâyesinden aldığı yolundadır².

Ancak Şeyhî'nin, bu eserini, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde geçen ve Fahrî'nin *Hüsrev ü Şirîn*'indeki, "*Ki varmışdı eşek kim bula boynuz /*

² F. Kadri Timurtaş; *Şeyhî ve Hüsrev-i Şirin*'i (*İnceleme-Metin*), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1980., s. 97

Kulakdan çıkdı oldı hâli yavuz” tarzında tercüme ettiği beyitte bahsedilen eşek ile öküz hikâyesinden müllhem yazdığı belirtilmektedir³.

Harnâme’nin konusunun kaynağı ile ilgili bir diğer görüş de, *Kelile ve Dimne*’de geçen hayvan hikâyelerinin eserin konusunu belirlemede etkili olduđudur⁴.

Harnâmenin sunulduğu kişi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Sehî ve Latifi, II. Murad adına yazıldığını⁵, ‘Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Âlî⁶ Çelebi Mehmed’e sunulduğunu belirtmektedirler. *Harnâme* üzerinde yapılan çalışmalarda bu konuda eserin Çelebi Mehmed’e sunulduğunu ileri sürmüştür⁷. Fuat Köprülü daha sonraki çalışmalarında eserin II. Murad’a sunulduğu görüşünü benimsemiştir⁸.

Mine Mengi, “*Harnâme Kime Sunulmuştur*” adlı yazısında bu konudaki görüşleri belirtmiş ve gerek *Harnâme* nüshalarındaki

Maksad-ı dil murâd-ı cân-ı cihan / Şeh-i Sultân Murâd Hân-ı zamân beytinin bulunması, gerekse bu konuda Sehî ve Latifi’nin sözleri, yine Şeyhî’nin II. Murad için daha çok şiir yazması sebebiyle eserin II. Murad’a sunulduğunu ileri sürmüştür⁹.

Şekil ve Muhteva Açısından *Harnâme*

Harnâme, mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Kendi arasında kafiyelenmiş beyitlerden oluşan mesnevi formu üç bölümden oluşur: Giriş, konunun işlendiği bölüm, bitiş bölümü.

126 beyitlik küçük bir mesnevi olan ve bir mesnevide bulunması gereken şekil hususiyetlerini taşıyan *Harnâme*, aruzun *feilâtün mefâilün feilün* kalıbıyla yazılmıştır. Burada ağırlıklı olarak *Harnâme*’nin yaygın olarak bilinen hikâye kısmı dışındaki bölümleri üzerinde durulacaktır.

³ Ahmet Atilla Şentürk-Ahmet Kartal; *Üniversiteler İçin Eski Türk Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2005, s. 218

⁴ Ahmet Atilla Şentürk-Ahmet Kartal; *a.g.e.*, s. 218

⁵ Sehî, *a.g.e.*, s. 170.; Latifi, *a.g.e.*, s.343.

⁶ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 254a.; Hasan Çelebi, *a.g.e.*, c.I, s.530.; Âlî, *a.g.e.*,s.114.

⁷ Köprülüzâde Mehmed Fuad-Şahabeddin Süleyman, *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı*, İstanbul 1332, s. 153; Olgun, Tahir, *Germiyanlı Şeyhî ve Harnâmesi*, Giresun 1949, s.9; F. Kadri Timurtaş, “Harnâme”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1949, c.III, s.370-372; F. Kadri Timurtaş, *Şeyhî’nin Har-nâme’si*, İstanbul 1971, s.5-9; F. Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 95; N.S. Banarlı, *a.g.e.*, s.459.

⁸ M. Fuad Köprülü, “Anadolu Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış XV. Asır”, *Yeni Türk Mecmuası*, c.I, S.5, İstanbul 1933, s.383; *Divan Edebiyatı Antolojisi*, s.69.

⁹ Mine Mengi; “Harnâme Kime Sunulmuştur”, *Türkoloji Dergisi*, Ankara, 1977, c.VII, s.79-81.

1. Giriş Bölümü

Klasik bir mesnevinin “Giriş” bölümünde, Allah’ın birliğini konu eden *tevhid*; Allah’a yakarış anlamına gelen *münâcât*; Hz. Muhammed’e övgü için yazılan *na‘t*; Hz. Muhammed’in Allah katına yükselmesini anlatan *mi‘rac*; dört halifenin övgüsünün yapıldığı *medh-i çehâr-yâr*; padişah ya da devlet büyüğü öven *medhiye* ve eserin yazılış sebebini ortaya koyan *sebeb-i te‘lif* bölümleri bulunur. *Harnâme*’de bu bölümlerin tamamı bulunmasa da aşağıdaki başlıklar altında inceleyeceğimiz bölümler mevcuttur:

a) Tevhid: Mesnevilerin tevhid bölümlerinde şairler genellikle Allah’ın esmâ-i hüsnâsını ve sıfatlarını, yaradanın dünyayı yoktan var eden kudretinin büyüklüğünü, kâinatın varlığını ve düzenini sağlayan mutlak iradenin varlığı, birliğini kudretini anlatırlar¹⁰.

Şeyhî bu bölümde klasik mesnevi formuna uygun olarak yaratıcının ezeli ve ebedî oluşunu hatırlatıp bağışlayıcı, terbiye edici, affedicî, cömert, mutlak kudret sahibi gibi sıfatlarını ve büyüklüğünü anlatmıştır. Allah’ın yer ve göğün mutlak sahibi olduğunu belirtip insanlığına peygamberler gönderdiğini hatırlatarak na‘t bölümüne geçmiştir. (1-6 beyitler).

Evvel ol bâ-zevâl ü hayy ü alîm / Âhir ol zü‘l-celâl-i ferd ü kadîm

Cümle varlığın başlangıcı ve sonu, sonu olmayan hayatın sahibi ve her şeyi ziyadesiyle bilen; ezelden beri var olan, teklik ve yüceliğin sahibi O yaratıcıdır.

Zâhir ol Rabb ü Râzık u Vehhâb / Bâtin ol Berr ü Bârî-i tevvâb

O bağışlaması çok, rızık verici, terbiye eden (Allah) eserleriyle (tecellisiyle) ortada olsa da, O hayır işleyen, çokça affeden, kulların tövbelerini kabul eden yaratıcı gerçekte gizlidir.

Mübdî-i kâinât ü fâyiz-i cûd / Ki vücûdından oldı her mevcûd

Dünyadaki her varlık, evreni yoktan ve emsalsiz bir mükemmellikte yaratan, cömertliği ziyâde olan, O yaratıcının mevcûdiyeti sayesinde var olmuştur.

Yir ü gök arş u kürs ü levh ü kalem / İns ü cin iç ü tış u cûd u adem

Yer ve gök, arş ve kürs, her şeyin yazıldığı soyut levha ve her şeyi o levhaya yazan kalem; insan ve cin, zahiri ve batni âlem varlık ve yokluk,

Kabza-i kudretinde lâ-şeydür / Kamu fânî vü bâkî ol Hayy’dür

O’nun kudretinin avucunda hiçbir şeydir. Her şey geçici, ebedî /sonsuz olan, O hayat sahibi Allah’tır.

Toldurup yir ü göği ibretten / Enbiyâ virmişidi kudretten

Yeri ve göğü ibret vesikalarıyla dolduran O, (insanlığa) kudretiyle peygamberler gönderdi.

b) Naat: Bu bölümde Hz. Muhammed genellikle kendisinden önce gelen peygamberlerden üstünlüğü, son peygamber oluşu fakat nurunun bütün

¹⁰ İsmail Ünver; “Mesnevi: Türk Şiiri Özel Sayısı II, (Divan Şiiri)” *Türk Dili*, S. 415-416-417/Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara, 1985, s. 434, 435.

peygamberlerin önce yaratılmış olması, “sen olmasaydın felekleri yaratmazdım, fakirlik övüncümdür” iktibasları ile övülür¹¹.

Şeyhî bu bölümde, Allah’ın, Hz. Muhammed’i insanlar içinden seçip onlara doğru yolu göstermek üzere peygamber olarak gönderdiğini ancak kâfirlerin bunu anlamaktan aciz olduklarını belirtip İslam peygamberini övgüyle anmaktadır (7-10 beyitler).

K'ideler toğrı yollara irşâd / Bildüreler nedür salâh ü fesâd

Kurtuluşun ve bozgunluğun ne olduğunu bilsinler ve insanları doğru yollara sevk etsinler diye.

Ahmed'i kıldı kamudan muhtâr / Efdalü'r-rüsl ü ekremü'l-ibrâr

Ahmed (Hz. Muhammed)’i bütün yaratılmışların içinden seçkin, iyi kimselerin en yücesi, bütün peygamberler içinde en üstün;

Şeref-i enbiyâ vü hayr-i enâm / Güher-i asfiyâ vü tâc-ı kirâm

Nebilere şeref, halk içinde en hayırlı, gönü saf kimselerin incisi, büyüklerin baş tacı kıldı.

Toludur arş u ferş nurundan / Ehl-i küfr anlamaz gurûrundan

Gökler ve yer O’nun (Hz. Muhammed) nuruyla dolu olduğu halde, kâfirler gururları engel olduğu için bunu anla(ya)mazlar.

c) Miraciye: Edebiyatımızda müstakil olarak bir türün adı da olan bu bölümde Hz. Muhammed’in miraç yolculuğu Allah ile iki yay arası kadar yakın bir mesafede bulunup ümmeti için dileklerde bulunması ve yolculuğun mucizevî olarak kısa bir zaman diliminde gerçekleşmesi anlatılır¹².

Harnâme’de Hz. Muhammed’in miraç hadisesine telmihte bulunularak O’na ve ailesine hayır dua edilmektedir (11-12 beyitler).

Anda kim kıldı izz ile mi'râc / Oldı naleyn fark-ı âleme tâc

O, (Hz. Muhammed) şeref ve izzetle Mirâç’a çıktığında papuçları âlemlerin başına taç oldu.

Bulduğunca cihân sebât ü devâm / Ana vü âline salât ü selâm

Dünya dönmeye devam edip ayakta kaldığı müddetçe, selam ve dua O’na ve O’nun ehline (ailesine) olsun.

d) Medhiye: Osmanlı’da, her şeyin mutlak sahibi olan hükümdar sanatı ve sanatçıyı da himaye ettiği için medhiye bölümü hemen hemen her mesnevîde mevcuttur.

Harnâme’nin bu bölümünün 21 beyitten oluştuğu dikkate alındığında şairin, devrin padişahını övgüde cömert davrandığı söylenebilir. Bu bölümde şair hükümdara bağlılığını dile getirip eserinin kabul görmesini diler. Hükümdar’ın kahramanlığından, adaletinden övgüyle söz ederek onu

¹¹ İsmail Ünver; *a.g.e.*, s. 435.

¹² İsmail Ünver; *a.g.e.*, s. 435.

Tanrı'nın yer yüzündeki gölgesi, Hz. Muhammed'in halifesi ve sultanların en büyüğü olarak anlatır¹³.

Bu bölümde Padişah Sultan Murad adaleti, cesareti, başarısı vb. çeşitli yönleriyle övmektedir. Şeyhî burada padişahın devrinde fitnenin kalkıp huzurun tesis edildiğini, herkesin neşe içinde yaşadığını ifade eder ve hemen ardından bir bahar tasviri çizer; sonra da kendi bedbaht hâlini anlatır (13-34 beyitler).

Yine âlem cemâli hürremdür / Dîn ü devlet esâsı muhkemdür

Yine dünyanın yüzü gülmektedir; din ve devletin temeli (padişah sayesinde) sağlamdır.

Nazar-ı âfitâb güt-tâb / Öyle olur çün ide fethü'l-bâb

(Padişahın) güneş misali cihanı aydınlatan bakışı öyledir ki bütün gönülleri fetheder.

Yani kim Hüsrev-i Sikender-der / Şâh-ı âdil-dil-i muzaffer-fer

Yani o (herkesin başvurduğu) kapısı İskender'in kapısına benzeyen hükümdar, zaferin ışığı ve âdil gönüllü padişah;

Maksad-ı dil murâd-ı cân u cihân / Şeh ü Sultân Murâd Hân-ı zamân

Gönlün maksadı, cihanın ve canın muradı, zamanın hükümdarı Sultan Murad Han;

Dem-i rûhı dürrü-ı âdemdür / Âlem-i cân u cân-ı âlemdür

(O padişahın) ruhunun nefesi; insanlığın ruhu, canın âlemi ve âlemin canıdır.

Kademi yir yüzünü ideli pâk / Fark-ı eflâk tozca görmez hâk

(Onun) ayağı yeryüzünü temizlediğinden beri, eflâkın arkası toz bile görmez.

Devlet olduysa halka fahr-i güzîn / Fahr idinür adını devlet ü dîn

Devlet halk için güzide bir övünç kaynağı ise de, devlet ve din onun adıyla övünür.

Kadrinün bedri sadr-ı devletde / Güneşe zerre diye rifatde

Kıymet ve itibarının dolunayı, devletin başında (parladıkça), yükseklikte güneşe bile zerre der.

Nûr umar âfitâb rayından / “Şey’i lillâh” dir ay sarâyından

Güneş, onun aklından ışık umar; Ay ise sarayından “Allah için bir şey” diye sadaka dlenir.

Oldı Yecûc ü fitneden âzâd / Halk için tîği sed çeker pûlâd

(Onun zamanında devlet) fitne ve Yecûc'ünden kurtuldu; onun kılıcı halkı için çelik set çeker.

Âyet-i münzel oldı şânında / Feth u nusret anun zamânında

Onun zamanındaki fetih ve zafer, (âdeta) şânını bildirmek üzere gökten inen âyet oldu.

Öyle korkar adû kılıcından / Ki tamar kanı her kıl ucundan

¹³ İsmail Ünver; *a.g.e.*, s. 436.

Düşman onun kılıcından o kadar korkar ki, (vücudundaki) her kılının ucundan kanı damlar.

Ol atâdan ki kıldı kısm ana Hak / Çâşnîdür bu saltanat el-hak

Allah (o padişaha) öyle ihsanlar verdi ki, saltanat ona bunlardan bir çeşnidir ancak.

Meclis-i ıyşına ola bâkî / Mihr ile meh nedîm ile sâkî

Onun meclislerinde Güneş ebediyete kadar sohbet arkadaşı Ay da sâkî (içki sunan) olsun.

Düni ferruh günü saîd olsun / Günde bir memleket mezîd olsun

Gecesi mutlu, günü kutlu olsun; toprağı günde bir ülke çoğalsın.

Ömri yir durduğunca kâim ola / Bahtı gök döndüğünce dâim ola

Ömrü yer durduğunca sürsün; bahtı gök döndüğünce devam etsin.

Devletinde kamu zemîn ü zamân / Toldı şâdî vü buldı emn ü emân

Onun saltanatında bütün zaman ve zemin sevinç dolup korkusuzluk ve emniyet hâkim oldu.

Nergis urındı tâc-ı zerrîni / Giydi sûsen libâçe-i Çîn'i

Nergis altından tâcını takındı başına; susam ipekli kaftanını giydi üstüne.

Lâle destinde la'l sâgardur / Goncanun kîsesi tolu zerdür

Elinde la'lden kadeh vardır lâlenin, kesesi altın doldudur goncanın.

Öyle emn irdi yohsul u bâya / K'eylemez kimse güç meger yaya

Yoksul ve zengin öyle emindir ki (birbirinden), kimse yaydan başkasına güç göstermez.

Toldı ol resme âlem içi ferâh / Ki ciğer-hûn degül meger ki kadeh

Âlemin içi öyle ferah doludur ki, kadeh dışında ciğeri kanlı kimse yoktur.

Çıkdı Çîn ü Hitâ'ya âvâze / Açdı Rûm içre adli dervâze

Adaleti Anadolu'da büyük bir kapı açtı diye, Çin ile Hita'da duyuldu nâmı.

e) Sebeb-i Te'lif: Mesnevilerin genellikle ihmal edilmeyen bölümlerinden bir olan bu bölümde şair, eserini yazma sebebini dile getirir.

Şeyhî, eserini yazma sebebini bu bölümde açık bir ifade ile belirtmeyip dolaylı anlatımla dile getirmiştir. *Şeyhî uzatma nâle vü âhın / Nüktedândur bilir şehen-şâhın* dizelerindeki düşüncesinden hareketle sebeb-i telifi örtülü bir şekilde dile getirdiği düşünülebilir. Devrin padişahını övgüden sonra, herkesin onun devrinde huzur içinde yaşadığını kendisinin ise zahmet ve beladan kurtulamadığını, yüzünün gülmediğini, işlerinin hep tersine gittiğini, rahat yerine sıkıntı, zenginlik yerine dert ve zahmet çektiğini anlatmıştır. Şair, eserin sebeb-i telifi ile ilgili ipuçlarını "Bitiş" bölümünde de vermiştir.

Şeyhî, bu bölümdeki dört beyit ile konuya geçiş hazırlığı yapar. Övdüğü cihan padişahının zamanında her şey ve herkes hayatından memnun bir halde zevk safa içinde yaşarken kendisine bela, zahmet hissesinin düştüğünü, zahmet ve sıkıntılar çektiğini anlatıp sözü başından geçen hikâyeye getiriyor (35-39 beyitler).

Zevk içinde cihân meger Şeyhî / Yeter uş mihnet ü belâ dahi
Dünya zevk, sefa içindedir, ama Şeyhî'nin nimeti zahmet ve belâdan ibaret.
Bahtı zengi yüzi tek ağarmaz / İşi başmaklayın başa varmaz
Bahtı, zenci yüzü gibi, ağarmaz; işleri hep tersine gider; çıkmaz düze.
Râhat umdukça gördi zahmetler / Devlet isteyü buldı mihnetler
(O Şeyhî) rahat ümit etti, zahmetler gördü; zenginlik istedi, hep sıkıntılar, dertler buldu.
Fıkr olurken bu hâletün sıfatı / Geldi bu kıssanun münâsebeti
Bu halini nasıl izah edeceğini düşünürken, bu hikâyenin münasebeti geldi (bile).

2. Konunun İşlendiği Bölüm:

Hikâyenin anlatıldığı bu bölüm, ilgili çoğu kişi tarafından bilindiği ve bir yazının sınırlarını zorlayacak uzunlukta olduğu için burada şekil incelemesi yerinde hikâyenin özetlenmesinin daha uygun olacağı düşünüldü. Bu bölümde, asıl konuya girilmiş ve perişan, zavallı bir eşeğin başından geçen hikâyeye sade ve akıcı bir dille anlatılmıştır (39-112 beyitler). Bu bölüm, *Bir eşek var idi zaîf ü nizâr / Yük elinden katı şikeste vü zâr* beyiti ile başlayıp *Batıl isteyü hakdan ayrıldım / Boynuz umdum kulakdan ayrıldım* beyiti ile biten 73 beyitlik bölümdür. Hikâyenin özeti şöyledir:

Eserde yük çekmekten muztarip zayıf, çelimsiz ve hastalıklı bir eşek konu edilmektedir. İşi odun ve su taşımak olan bu eşek, işinden bıkmış halde gece gündüz dert içinde yaşamaktadır. Taşdığı yükün ağırlığından sırtında tüy şöyle dursun deri ve et bile kalmamıştır. Dudakları sarkmış, çenesi düşmüş haldeki bu eşek o kadar zayıftı ki arkasına sinek konsa yorulur durumdadır. Ölse de yesek diye bekleyen kargalar, kulağında ve gözünde sinekler dernek kurmuşlardır. O kadar zayıflamıştı ki arkasından palanı alınsa geriye kalan hali it artığından farksızdır.

Bir gün sahibi ona acır, üstünden palanını alıp otlığa salıverir. Eşek, otlakta kılını çeksen yağ damlayacak kadar besili öküzler görür. Boynuzları aya benzeyen, yular ve palan derdi de olmayan bu öküzlere hayran kalır. Eşek bir kendi halini bir de öküzleri düşünüp yaradılıştaki -hayvan olarak- eşit oldukları halde kendilerinin boynuzdan mahrum olmalarını anlayamaz ve bu durumu haksızlık olarak düşünür. Bu düşüncelerle öküzleri seyrederken aklına eşeklerin piri olarak bilinen güngörmüş, akıllı, hikmet ehli, bilge eşeği hatırlar. Bu işin sırrını bilse bilse bu pir eşek bilir düşüncesiyle ona başvurur. İhtiyar eşek kendisine şu cevabı verir:

“Allah öküzleri rızık sebebi olarak yarattı; onlar gece gündüz arpa buğday işleyip harmanda çalışarak insanlara faydalı olurlar. Bu işlerinden dolayı başlarına devlet tacı (boynuz) konulmuş ve içleri dışları yağ ile dolmuştur. Halbuki bizim işimiz odun taşımaktır. Yaptığımız işi kıyaslarsan, aslında bize kuyruk ve kulak bile fazladır”.

Bilge eşeğin bu sözlerini duyan zavallı eşek oradan kederli bir biçimde ayrılır. Ayrılırken de bu işin aslı kolaymış diye düşünür. Miskin eşek:

“Artık ben de buğday işler yaz ve kışı orada geçiririm. Daha ne kadar odun ile dayak yiyeceğim. Bundan sonra buğday işlemekle izzetler bulacağım” şeklinde düşüncelerle dolaşır dururken yeşermiş bir ekin tarlası görür. Tarlaya dalıp ekinleri aşkla yemeye başlar. Aç eşek ekinlere öyle saldırır ki kısa zaman sonra ekin tarlası kara toprağa döner. Karnı doyan eşek, keyfinden ve neşesinden yuvarlanıp anırmaya başlar. Eşeğin tiz perdeden anırması ekin sahibinin kulağına kadar gelir. Tarlasına gelip de ekin yerine kara toprakla karşılaşan tarla sahibi, eşeğe bağırıp çağırmakla yetinmeyip sopayla dövmeye başlar. Dövmekle de hırsını yenemeyince eşeğin kuyruğunu ve kulağını keser.

Tarla sahibinin elinden zor kurtulan eşek kaçarken yolda akıl danıştığı bilge eşeğe rastlar. Bilge eşek, can derdine düşüp yolunu şaşırılmış eşeğe halini sorar. Zavallı eşek bir âh çeker ve şöyle der:

“Gerçek olmayan şeyi isteyerek haktan ayrıldım. Boynuz umdum, kulaktan ayrıldım”.

Hikâyede, ince bir mizah ile insani zaaflar hicvedilmekte; teşhis ve intak sanatının gücü de kullanılarak, hak ettiklerinden fazlasını talep edenlerin düşeceği komik ve acınası durum anlatılmaktadır. Hikâyeye, herkesin yaptığı iş kadar refahı hak edeceği bir sosyal adalet anlayışının savunulmasıyla sonuçlanmaktadır.

Hikâyenin kurgusuna farklı açıdan bakıldığında, toplumdaki hemen herkes ve her şey hicvedilerek gerçekleştirilen toplumsal bir eleştiri ile toplumun bir “hayvanlar toplumu”na aktarıldığı görülecektir. Hikâyenin kahramanı olan ve sınıf değiştirmek isteyen eşek, rahat içinde gördüğü öküzlere özenir ve onlar gibi olmak ister. Akıl danıştığı bilge eşek ise değişime karşı, statü taraftarı olan bir anlayışı temsil eder. Sonuçta kaderini değiştirmek isteyen eşek bedelini kulak ve kuyruğunu kaybederek ödemiş olur.

Bu hikâyede geçen her varlığın, eski toplum yapısında karşılığı olan bir kitle ya da kişiyi temsil ettiğini düşünüp öylece yorumlamak gerekirse; “eşek” halkı, “pir eşek” bilginleri, “öküzler” yöneticileri, “tarla sahibi” ise padişahı temsil eden bir alegoride düşünülebilir.

Temsil ettiği unsurları bakımından dikkate alındığında hikâyenin, bugünün toplumunda karşılığı olan halk, yöneticiler, aydınlar ve bunların birbirleriyle ilişkileri bağlamında güncelliğini koruduğunu görebiliriz.

3. Bitiş Bölümü:

İster iken helâlden rûzî / Varum itdüm harâmîler rûzî dizeleriyle eserin yazılmasına sebep olan hadiseye göndermede de bulunulan bu

bölümde Şeyhî, kendi durumunu dile getirip başına gelen elim hadiseden dolayı mağduriyetini vurgulayıp padişahın adalet talep ettiğini söylemekte ve eserini padişaha dua ile bitirmektedir (113-126 beyitler).

Şair kendisini kaygı balçığına saplanmış ve yükler altında ezilmiş total bir eşeğe benzetmektedir. Eserin *Harnâme* olarak adlandırılması bu teşbih sebebiyle olsa gerektir. Zavallı eşek, kendi halinden memnuniyetsizlik duyup öküzlere özenmesinin pişmanlığı içindedir. Masum bir halde helal rızık peşinde iken haramîlerin saldırısına maruz kaldığını, padişahın bu mağduriyetini gidermesini beklediğini dile getirmektedir.

Ayak takımından kendini bilmez birkaç kişinin padişahın buyruğuna karşı geldiğini, ancak padişahın adaletine güvendiğini ve onlara hak ettiği cezayı vereceğine inandığını belirtiyor. Padişahın nükteden, meramdan anladığını, maksadının padişah tarafından anlaşıldığından şüphe duymadığını belirtmektedir. Padişahın meclisinde riyakâr ve kalbi saf olmayanların değil, irfan ehlinin bulunması gerektiği uyarısıyla padişaha dua ederek hikâyeyi sonlandırmaktadır.

Benem ol har yükündeki har-ı leng / Gussalar balçığına vâlih ü deng

O gam yükü altında, kaygı balçığında şaşırıp kalmış, hayrete düşmüş total eşek benim.

Ne yüküm bir nefes giderici var / Ne biraz çekmegine yarıcı var

Ne ağır yükümü bir an olsun kaldıracak biri var, ne de yükün taşınmasına yardım edecek bir kimse.

Har-gedâ iken arpaya muhtaç / Gezerem ki urıla başuma tâç

Ben ki, arpaya muhtaç koca bir dilenciyken başıma taç giydirilmesini bekledim.

İster iken helâlden rûzî / Varum itdüm harâmîler rûzî

Helalden rızık isterken, varımı yoğumu haramîlerin nasibi, kısmeti yaptım.

Ger tonuzlara olmaya buyruk / Âh gitdi kulağ ile kuyruk

O domuzlara (hak ettikleri ceza için) padişahın emri olmazsa, âh kulak ile kuyruk gitti demektir.

Hükm-i sultân ki ola pâyende / Çarh çâkerdür[ür] felek bende

Padişahın buyruğu dâim olsun, gökyüzü onun uşağı, felek kölesidir.

Kim ola bârî bir iki eclâf / İde tevki-i pâdişâha hilâf

Ayak takımından haddini bilmez bir iki yol kesici kişi kim oluyor ki padişahın fermanına karşı geliyor.

Şâh kahrı “neüzü bi’llâh” eger / Çarh baş çekse ider zîr ü zeber

Padişahın kahrı, -Allah korusun- felek bile serkeşlik etse onun altını üstüne getirir.

Göklere irdi nâle vü feryâd / Dâd iy pâdişâh-ı âdil-dâd

İnilti, feryâd göklere ulaştı. Ey adaletli padişah! Merhamet ve adalet lütfet.

Şeyhî uzatma nâle vü âhın / Nüktedândur bilir şehen-şâhın

Şeyhî, inilti ve âhî/sızlanmayı artık uzatma; padişahın nüktedandır; merâmını anlar.

Ger inâyetden istersen tevfir / Kılma devlet duâsını taksir

Lütuf ve ihsânın çoğalmasını istersen, devlet duasını eksik yapma.

Nice kim bu zamâne-i nâsâz / Câhile nâz vire ehle niyâz

Bu her şeyin tersine olduğu zamane câhile naz, ehil kimseye niyâz ettirdiği müddetçe,

Ne kadar kim cihân-ı bî-ihlâs / Ârifi hâriç ide âmiyi hâs

Kalbi temiz olmayan, riyakâr dünya, irfan ehlini dışarı atıp bilgisizi padişahın husûsi meclisine aldırıldığı sürece,

Ol şehün işi izz ü nâz olsun / Düşmeninün gam u niyâz olsun

O padişahın işi yücelik ve naz, düşmanlarının ise gam ve niyâz/yakarma olsun.

Sonuç

Harnâme, yazıldığı dönemden günümüze kadar süregelen ve günümüz insanı için de geçerliliğini koruyan birtakım sosyal mesajlar içermektedir. Metindeki eşek, eşek sahibi, pir eşek, öküzler ve tarla sahibinden oluşan hikâye kişilerinin şahsında, toplumu oluşturan unsurların bu varlıklarla temsil edildiğini ve bunların toplum katmanında karşılığı olan bir statüyü ya da kitleyi temsil ettiğini düşünmek, hikâyenin anlam dünyasına girmeye ve verdiği mesajları kavramaya yardımcı olacaktır.

Şeyhî, *Harnâme*'de başvurduğu satirik bakış açısıyla Türk şiirine felsefi derinlik getirmiştir. Teşhis ve intak yoluyla, hayvanların dilinden insanların dünyasına eğilerek ince bir mizahla insanî zaafı hicvetmiş, aynı zamanda sanat vasıtasıyla toplumsal eleştiri de yapmıştır.

Eser, hikâyenin kahramanlarından “bilge eşek” vasıtasıyla sosyal eşitlik ilkesini savunan ve herkesin yaptığı işin değeri kadar servet ve refaha kavuşması gerektiği fikrini vurgulayan bir mesaj barındırmaktadır. Şeyhî, bunu yaparken sosyal hayatta var olmayı ve sosyal statüyü yaratılış ve kader olgusu ile ilişkilendirme yolunu tercih etmiştir.

Şeyhî, *Harnâme*'de kader kavramını, kaderin insan hayatının seyrindeki yerini, insanların kader kavramına bakışlarını ve kadere karşı gelmenin sonuçlarını da işlemiştir. İnsanların karakter, bilgi, güç, sosyal statü, servet, vb. yönünden farklı yaratılmalarının önemli olmadığını, insanın herkesçe kabul görmüş ortak değerlere göre davranması gerektiğini vurgulamıştır.

Harnâme'de Şeyhî, kendi başından geçen bir hadiseyi, kuvvetli tasvirler yaparak mizah ve alegori (kinaye) yoluyla mükemmel bir üslûpla anlatmıştır. Eserin tahkiyeli vak'a tasviri, hikâyenin kompozisyonu ve âdeta canlı bir tabloya dönüştürdüğü tasvirleri son derece başarılıdır. Eser, Klasik Türk edebiyatında eşine az rastlanır bir realist hüviyet taşır. Zira çizdiği

karakterlerin göze, kulağa, zihne hitap eden yönleriyle âdeta canlı ve hareketli bir sahneye dönüşmüştür. Bu anlamda eserin sinema sektörü için de eşi bulunmaz bir değer olduğu âşikardır. Ancak bugüne kadar böyle bir eserin sinema filmi ya da çizgi filminin yapılmamış olması bir eksiklikler. Karga ile Tilki hikâyesini anlamlı ve eğitici bulan, Ezop, La Fontaine Beydeba gibi fabl yazarlarını tanıyan bir toplum, Şeyhî ve *Harnâme*'sini henüz keşfedememiştir.

Kaynakça

Aksoyak, İ. Hakkı; Osmanlı Türkçesi Okuma Kitabı, Grafiker Yay., Ankara 2010.

Altıntaş, Halil- ŞAHİN, Muzaffer; Kur'an-ı Kerim Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Banarlı, Nihad Sami; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.I., İstanbul 1987.

Biltekin, Halit; Şeyhî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin) Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi 2003.

Bursalı Mehmed Tahir; Osmanlı Müellifleri, C. II, İstanbul 1333.

Çulhaoğlu, Gülşen; Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisindeki Aşk İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi 2002.

Dilçin, Cem; Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Dilmen. İ. Necmi, Târîh-i Edebiyyât Dersleri, İstanbul, 1338, c.I.

Gibb, EJ; A History of Ottoman Poetry (Çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara 1999.

Eren, Hasan-Gözaydın, Nevzat-Parlatır, İsmail-Tekin, Talât-Zülfikar,

Hamza; Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2 C., Ankara 1988.

Ersoy, Ersen; XVI. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı Şairler ve Kütahya'da Edebi Muhit, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya 2003.

Owens, G. M.; Meşâirü'ş-şuarâ or Tezkere of Âşık Çelebi, London 1971.

Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-şuarâ (Haz. İbrahim Kutluk), TTK Basımevi, Ankara 1989

İsen, Mustafa ve Kurnaz, Cemal; Şeyhî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

İsen, Mustafa, Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Atatürk Kültür merkezi Yayınları, Ankara 1994.

Kırman, Aydın, "Harnâme'yi Eski Türk Edebiyatı'ndan Okumak", http://www.imajoloji.com/index.php?option=com_content&view=article&id=71:Harnâme&catid=3:haber&directory=7

Kortantamer, Tunca; Temmuzda Kar Satmak -Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı (Hazırlayanlar: Fatih Ülken-Şerife Yalçinkaya), Phoenix Yayınevi, Ankara (Mayıs) 2007.

Köprülü, Fuad, Edebiyat Araştırmaları, İstanbul, 1989

Köprülü, M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken, İstanbul 1980.

Kurnaz, Cemal; Eski Türk Edebiyatı, Bizim Büro Basım Yayın, 3. Baskı, Latîfi, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin), (Hazırlayan: Yard. Doç. Dr. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2000, DC+903.

Levend; Ağâh Sırrı, Edebiyat Tarihi Dersleri (Tanzimata Kadar), İstanbul 1933.

Mecdî; Hadâikü's-Şakâik (Haz. Doç. Dr. Abdulkadir Özcan), Şakâik Numaniyye ve Zeyilleri, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Mehmed Süreyya; Sicill-i Osmâni, İstanbul, 1311, c. III.

Mengi, Mine; "Harnâme Kime Sunulmuştur", Türkoloji Dergisi, C. VII, Ankara 1977.

Mermer, Ahmet vd.; Eski Türk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

Sâmî, Şemsettin; Kâmûs-ı Türkî, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317/1914.

Sehî, Heşt-Bihîşt, Haz. Günay Kut, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1978.

Şentürk, Ahmet Atilla-Kartal, Ahmet, Üniversiteler İçin Eski Türk Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 2005.

Şeyhi, Harnâme (Hazırlayan: Mehmet ÖZDEMİR), Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.

Tarlan, Ali Nihad, Şeyhî Divanı'nı Tedkik, İstanbul, 1964

TDK; Şeyhî Dîvânı Tarama Sözlüğü ve Nüsha Farklılıkları, Maarif Matbaası, İstanbul 1942.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; Şeyhî Hayatı ve Eserleri Eserlerinden Seçmeler, İstanbul, 1968

.....; Şeyhî'nin Harnâme'si, İkinci Baskı Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1981.

.....; Şeyhî ve Hüsrev-i Şirin'i (İnceleme-Metin), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1980.

Tuman, Nâil, Tuhfe-i Nailî, (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı,) c. II, Ankara 2000

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Kütahya Şehri, Devlet Matbaası, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1999.

Ünver, İsmail; "Mesnevi: Türk Şiiri Özel Sayısı II, (Divan Şiiri)" *Türk Dili*, S. 415-416-417/Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara, 1986.